

Historian kansallinen tehtävä ennen ja nyt

■ Historiantutkimuksella on ollut *Historiallisen Aikakauskirjan* sadan ensimmäisen toimintavuoden aikana tärkeä tehtävä suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa. Sekä toteuttajat että kriitikot ovat hyvin perustein puhuneet kansallisesta tehtävästä. Sen erityisluonteen ymmärtämiseksi on valaisevaa perehtyä Suomen historian lisäksi myös nationalismin aatehistoriaan sekä niihin käsitteisiin ja teoreettisiin oletuksiin, joihin suomalaiskansallinen poliittinen ajattelu on 1800-luvulta alkaen perustunut. Tärkeä hahmo näiden kysymysten kannalta on saksalainen filosofi G.W.F. Hegel, jonka luomaa yhteiskuntateoreettista käsitteistöä omaksuttiin Suomessa laajahkosti 1800-luvulla mutta jonka kautta suomalaista poliittista ajattelua voi ymmärtää yleisemminkin.

Hegelin perintö

Monet ovat pitäneet Hegeliä vaikeaselkoina ja koukeroisesti kirjoittavana ajattelijana. Hänen poliittisen teoriansa monet pääajatuksukset ovat kuitenkin yksinkertaisia, eikä niiden ymmärtäminen edellytä perehtymistä hänen ajattelunsa systematiikkaan sen kokonaisuudessa. Esittelen seuraavassa kolme Hegelin ajattelun piirrettä, joiden valossa voidaan tulkita ja peilata suomalaista poliittista kulttuuria. Ne ovat historiallisen kehityksen tuloksena muodostunut, eettistä yksimielisyyttä tavoitteleva valtio, liberaali talouselämä ja realistinen ulkopolitiikka.

Hegelin mukaan valtio on erityislaatuinen kokonaisuus. Valtiollisesta toiminnasta puhuessaan Hegel viittaa joskus ahtaasti lakia säätäviin ja toimeenpaneviin laitoksiin mutta joskus kaikkiin sellaisiin yhteisöihin, joiden toimintaa määrää yleisen hyvääntuotoisuuden periaate. Tällöin valtiollista on esimerkiksi toiminta aatteellisissa yhdistyksissä. Tästä horjuvuudesta huolimatta valtiolle on Hegelin teoriassa ominaista kaksi piirrettä.

Ensiksikään valtio ei perustu kansalaisten keskenään solmimiin sopimuksiin, kuten poliittista ajattelua 1600- ja 1700-luvulla hallinneissa yhteiskuntasopimusteorioissa oli väitetty. Valtio on päinvastoin pitkän historiallisen kehityksen tulos. Toiseksi valtio ei vain suojele yksilöitä, kun nämä tavoittelevat omaa etuaan. Hegelin mukaan valtiolla on moraalinen tarkoitus: kansalaisten eettinen yhdistäminen yhteisen hyvän toteuttamiseen.

Toimiminen valtiossa edellyttää moraalisen tavoitteen ymmärtämistä ja siihen sitoutumista. Kansalaisen tulee siirtää syrjään itsekkiät etunsa ja toteuttaa yhdessä toisten kanssa valtion historiallisesti muotoutunutta korkeampaa päämäärää. Esimerkiksi maanpuolustusvelvollisuuden kautta voi valtioon sitoutuminen joskus edellyttää oman edun uhraamista yhteisen hyvän takia. Eettisen yhdistyminen tulee ymmärtää vahvassa mielessä. Ei riitä, että yksilöiden

ja ryhmien etuja sovitellaan kompromisseiksi, vaan tavoitteena on aito yksimielisyys yhteisestä hyvästä.

Hegel ei kuitenkaan tarkoittanut, että yksilöiden pitäisi kokonaan unohtaa omat tavoitteensa ja sitoutua pelkästään valtioon. Nykyaikaisessa yhteiskunnassa ihminen voi kuulua valtion lisäksi myös perheeseen ja ns. porvarilliseen yhteiskuntaan, jonka tärkein ilmentymä on talouselämä. Perheessä ja taloudessa yksilöt voivat toteuttaa omia tavoitteitaan, perheessä erityisen hyvántahtoisuuden ja taloudessa yleisen itsekkyyden periaatteen pohjalta. Taloudellisissa kysymyksissä Hegel oli itse asiassa liberaali: hänen mielestään kaikkien kannalta paras tulos saavutetaan järjestelmässä, jossa kaikilla on sama mahdollisuus ajaa omaa etuaan eikä millekään ryhmälle anneta sääteilytoimin etuoikeuksia.

Ulkopoliittisia suhteita Hegel tulkitsi – kenties hieman yllättäen – käyttäen hyväksyen muuten arvostelmiensa yhteiskuntasopimusteorioiden käsitteitä. Eettisiä tavoitteita toteutetaan valtioiden sisällä, mutta valtioiden välisiä suhteita eivät säätele mitkään normit tai moraaliperiaatteet. Suvereenit valtiot ovat luonnontilassa toisiaan vastaan. Hegel arvosteli kansainvälisen oikeuden periaatteita, jotka esimerkiksi vaativat valtioita pitämään tekemänsä sopimukset. Hänen mielestään luonnontilaa ei tule ymmärtää kansainvälisen oikeuden klassikoiden tapaan vaan siten kuin englantilainen yhteiskuntasopimusteoreetikko Thomas Hobbes oli tehnyt vajaat 200 vuotta aikaisemmin: luonnontilassa vallitsee kaikkien sota kaikkia vastaan. Lupausten, sopimusten ja muiden eettisten periaatteiden rikkominen on sallittua aina, kun se on valtion edun mukaista.

Kansallinen yksimielisyys ja sen ongelmat

Hegeliläisen käsitteistön toi suomalaiseen poliittiseen ajatteluun J.V. Snellman. Hegeliläisen ajattelun piirteitä on sittemmin voinut havaita sellaisissa Suomen historian henkilöissä ja ilmiöissä kuin Yrjö-Koskinen, fenomenaaninen liike, autonomian ajan lopun venäläistämispolitiikan aikainen myöntövyysuuntaus, vuoden 1918 tapahtumien jälkeiset kansallisen eheyttämisen pyrkimykset ja Urho Kekkonen sekä sisä- että ulkopoliittisessa ajattelussaan – sekä Hegelin marxilaisen tulkinnan kautta erilaiset työväenliikkeen suuntaukset. Edes tämä luetelo ei ole tyhjentävä. Itse asiassa kaksi Hegelin poliittiselle teorialle ominaista ajattelutapaa – poliittisen yksimielisyyden ihanne ja realistinen suhtautuminen ulkopoliittikaan – ovat vielä syvemmissä mielessä tyyppillisiä piirteitä 1900-luvun suomalaiselle poliittiselle ajattelulle. Näitä ajatuksia on esiintynyt myös historiantutkimuksessa ilman, että asialla olisi mitään tietoista tai välitöntä yhteyttä sen enempää hegeliläisyyteen kuin muuhunkaan teoretisoivaan ajatteluun.

Väärinkäsitysten välttämiseksi on syytä korostaa, mitä edellä esittämäni väite merkitsee ja mitä ei. Kysymys ei ole sitoutumisesta aatehistoriallisen selittämisen malliin. En väitä, että suomalaisesta poliittisesta ajattelusta tuli sellaista kuin siitä tuli, *koska* täällä omaksuttiin ajatuksia Hegeliltä. Viittaan vain ajattelutapojen samanlaisuuteen. Kenties hegeliläisyys saavutti suosiota, koska se vastasi – takavuosien muotitermin mukaisesti – sosiaaliseen tilaukseen. Suomalainen poliittinen ajattelu kuitenkin myös poikkesi kiinnostavasti Hegelin ajatuksista – sekä tietoisissa tulkinnoissa että laajemmassa mielessä.

Kaksi eroa on syytä erityisesti huomata. Ensinnäkään Hegelille ominainen taloudellinen liberalismi ei ole ollut Suomessa kovin vahvaa. Täkäläiselle järjestelmälle on ollut ominaista pikemminkin korporatismi: asioista sopiminen etujärjestöjen ja valtiollisuuden neuvottelujen pohjalta. Suomessa on konsensukselle annettu arvoa myös taloudessa – eikä perinne näytä katkenneen edes globalisaation uusimman vaiheen myötä. Toisin kuin taloudellisen liberalismi klassikot pitivät sopivana, valtio edelleen panostaa Suomessa yritysten menestysedellytysten rakentamiseen, innovaatioverkostoihin, ja yritykset puolestaan odottavat valtion tukea ja myötämielisyyttä.

Toiseksi, Hegelin ajattelu ei ollut leimallisen nationalistista, vaikka se oli ammentanut aineksia saksalaisesta romantiikasta, jossa etniselle, kielelliselle ja kulttuuriselle erityisyydelle annettiin suuri arvo. Suomessa sen sijaan politiikassa ihanteeksi asetettu yksimielisyys tulkittiin juuri kansalliseksi yksimielisyydeksi. Suomalaisessa ajattelussa valtio liittyi läheisesti etnisesti, kielellisesti, uskonnollisesti ja ajatuksellisesti yhtenäiseen kansakuntaan.

1800-luvun suomalaiskansallisen liikkeen keskeisiin tavoitteisiin kuului osoittaa, että suomalaiset kykenivät yhtenä ja yksimielisenä kansana valtiolliseen elämään ja että Suomella oli kansakuntana pitkä historia. Kansallisen historian kirjoittaminen merkitsi useissa tapauksissa suomalaisten ykseyden ja erityisyyden sekä kansakunnan historiallisten juurien pituuden liioittelemista.

Modernisoituminen, jonka aspekteja olivat poliittisten oikeuksien laajentaminen, teollisuustyöväestön vahvistuminen ja maaseudun köyhän väen ongelmat, osoitti, ettei Suomen kansa ollut kovin yhtenäinen

eikä yksimielinen 1900-luvun alussakaan. Vaikka tai ehkä juuri siksi, että ristiriidat olivat purkautuneet vuonna 1918 sodaksi asti, kansallisen yhtenäisyyden ajatuksesta pidettiin kuitenkin lujasti kiinni myös itenäistyneessä Suomessa. Ajatus voitiin tämentää kahdella erilaisella mutta osittain toisiaan täydentävällä tavalla: joko ajattelemalla, että vain sodan voittanut osapuoli oli todellisen kansan asiassa, tai pyrkimällä kansalliseen eheytykseen ja sodan hävinneen osapuolen integroimiseen yhteiskuntaan.

Historiantutkijat tukivat kansallista yhtenäisyyttä pyrkimällä osoittamaan, että vallankumoukset, liian jyrkät reformit ja itsekäiden ryhmäetujen ajaminen vahingoittavat ja ovat menneisyydessäkin vahingoittaneet kansakokonaisuuden luontaista historiallista kehitystä. Tässä suhteessa itsenäisen Suomen historiankirjoituksen valtalinja oli vahvasti konservatiivinen voima. Kansallisen historiankirjoituksen visioihin syntyi vakavampia säröjä vasta 1960-luvulla – osittain yhteiskuntatieteilijöiden ja muiden historioitsijayhteisön ulkopuolisten voimien toiminnan mutta osittain myös historioitsijoiden oman työn tuloksena. Tällöin lisääntyi tietoisuus siitä, että koko itsenäisyyden aikana Suomessa oli ollut sekä todellisia yhteiskunnallisia ristiriitoja että erilaisia näkemyksiä siitä, miten yhteiskunta pitäisi järjestää.

Id n karhu ja ulkopolitiikan luonnontila

Kansallisen yhtenäisyyden korostamisen motiivit eivät ole Suomessa olleet pelkästään sisäpoliittisia, vaan asiaan on vaikuttanut olennaisesti myös ongelmallinen suhde itäiseen naapuriin, varsinkin silloin kun se oli kommunistinen Neuvostoliitto. Oli

hyviä perusteita ajatella, että kysymyksessä oli Suomen valtiollista itsenäisyyttä ja ainakin useimpien suomalaisten hyvinvoinnin edellytyksiä uhkaava voima.

Neuvostoliittoon nähden sovellettiin Suomessa erilaisia strategioita poliittisista suhdanteista ja tilannearvioista riippuen: vastarintaa, kansainväliseen oikeuteen ja kansainväliseen yhteistyöhön vetoamista mutta toisen maailmansodan jälkeen ennen kaikkea reaalipoliittikkaa, jossa ulkopoliittisilla myönnytyksillä ostettiin sisäpoliittista liikkumatilaa. Kysymyksessä ei tietenkään ollut mikään aito ystävyyspolitiikka vaan oman edun enemmän tai vähemmän taitava ajaminen siten, että ulkopoliittisessa kielenkäytössä sanottiin yhtä ja tarkoitettiin toista.

Reaalipoliittista linjaa osattiin Suomessa myös perustella teoreettisesti niin toisen maailmansodan jälkeen kuin jo kauan sitä ennen. Sekä J.K. Paasikiven että Urho Kekkonen on sanottu mielellään lukeneen firenzeläisen renessanssiajattelijan Niccolò Machiavellin teosta *Rubticas*, eurooppalaisen aatehistorian kenties tunnetuinta valtiomiestaidon oppikirjaa, jonka mukaan hyvä hallitsija ei kaihda mitään keinoja vaan on valmis rikkomaan kaikkia moraaliperiaatteita turvatakseen valtion eduksi määriteltujen keskeisten arvojen toteutumisen. Kun machiavellilaisen poliittisen realismin ajatusta sovelletaan maailmanpolitiikan tulkitsemiseen, saadaan juuri Hobbesin ja Hegelin kuvaama järjestelmä, joka koostuu omaa etuaan ajavista ja toisiinsa mahdollisina vihollisina suhtautuvista suvereneista valtioista, luonnontila, jota mitkään moraaliperiaatteet eivät säätele.

Perehtyminen Snellmanin ja Yrjö-Koskinen teoksiin osoittaa, että Suomessa realis-

tiinen näkemys kansainvälisistä suhteista omaksuttiin alun perin nimenomaan hegeliläisessä muodossa. Hegelin oppilas Snellman korosti, että omaa asiaansa ajaessaan kansat eivät voi ratkaista sodan ja rauhan kysymyksiä ”luontaisoikeuden ja siveysopin vaatimusten mitoin”, koska ”kansakunnan tekoja ja kohtaloita ohjaavat toiset lait”. Hänen mielestään oli kohtuuton ajatus, että jonkin kansan olisi pitänyt auttaa ”vihollisensa menestystä”. Yrjö-Koskinen mukaan taas kansakuntien tekemien ratkaisujen oikeutta ei voi ratkaista muu oikeus kuin historian tuomio, jota ei ”milloinkaan täydellä varmuudella tunneta eikä tunnusteta, ennen kuin itse taistelu on ratkaistu”. Sekä Snellman että Yrjö-Koskinen olivat siksi pessimistisiä kansainvälisen oikeuden kehitykseen nähden. Yrjö-Koskinen sanoin: ”kaikki yritykset asettaa näkyväistä, inhimillistä tuomio-istuinta rauhan-aatteen nojassa ovat ihan luonnollisesti tyhjään rauenneet”.

Historiantutkijoiden motiivit

On kiinnostava kysymys pohtia tapoja, jolla historiantutkijat suhtautuivat historiallisen tiedon käyttöön Suomen kansainvälisissä suhteissa, erityisesti idänpolitiikassa. Historioitsijat eivät näytä ajatelleen, että historiallinen tieto olisi ollut pelkkä taktinen väline, joka voitiin esittää kulloinkin oletettua kansallista etua palvelevassa muodossa riippumatta siitä, miten asioiden tiedettiin todella olleen. Poliittiset olosuhteet ovat silti monin tavoin vaikuttaneet historioitsijoihin.

Pian toisen maailmansodan päättymisen jälkeen julkaistun *Suomen historian käsikirjan* kirjoittajia motivoi selvästi tarve korostaa kansallista yhtenäisyyttä Neuvostoliittoa vastaan mutta mitä ilmeisimmin myös pyrkimys säilyttää oikea tieto Suomen histo-

riasta siltä varalta, että sen muistaminen tulisi vaikeaksi mahdollisen neuvostomiehtyksen oloissa. Totuuden asettaminen propagandaa vastaan saattoi olla myös Tuomo Polvisen motiivina bolshevikkien kansallisuuspolitiikan todellisten tavoitteiden selvittämisessä aikana, jolloin oli alettu puhua Suomen itsenäisyydestä Leninin lahjana. Moni historioitsija on kuitenkin ollut valmis myös myöntämään, että Kekkonen Machiavellin ja Hegelin hengessä harjoittama itsenäisyyden lahjoittamisliturgia oli sekin taitavaa reaalipolitiikkaa: kun Suomen itsenäisyys kuvattiin pyhän miehen antamaksi lahjaksi, voitiin ajatella, että siihen ei pidä Brezhnevinkään puuttuman.

Toisaalta esimerkkejä voidaan esittää myös poliittisesti tarkoitushakuisista historian tulkinnoista. Tällainen oli esimerkiksi Arvi Korhosen esittelemä ajopuuteoria. Kuten esimerkiksi Henrik Meinander on huomauttanut, oli kenties isänmaallisesti motivoitua esittää asiat erityisesti Neuvostoliiton suuntaan niin, että Suomen toisen maailmansodan aikaiset johtajat eivät tehneet itsenäisiä ratkaisuja vaan joutuivat itseään suurempien voimien riepotehtavaksi. Silti hyvin tiedettiin, että liittoutuminen Saksan kanssa oli tietoinen ja tarkkaan harkittu, silloisissa oloissa parhaiten kansallista etua toteuttavaksi arvioitu ratkaisu. Kun tämä tunnustettiin ja tutkimuksessa osoitettiin, oli siirrytty ajopuuteoriasta vähintään koskiveneoriaan. Muutos ei silti merkinnyt, että Suomen ja Saksan toisen maailmansodan aikaisen suhteen tulkintaa ei olisi edelleen koettu traumaattiseksi. Kysymyksen esiin nostaminenhan herättää vieläkin ahdistuneita tunteita – kuten esimerkiksi Heikki Ylikankaan talvisodan päättymistä koskevas-ta tulkinnasta käyty keskustelu osoitti. Joka

tapauksessa suomalainen historiantkirjoitus näytti toteuttavan kansallista tehtävää kaksoisstrategiaa noudattaen: joskus vedoten totuuteen ideologian vastapainona, joskus muokaten totuutta ideologisiin tarpeisiin sopivaksi.

Muuttuva maailma ja historioitsijat
Maailma muuttui Suomen näkökulmasta 1990-luvulla olennaisesti. Näyttämöltä katosi kaksi sellaista uhkatekijää, joita vastaan kansallisen yhtenäisyyden ja yksimielisyyden ideologia oli ennen kaikkea suunnattu. Neuvostoliitto romahti ja osittain mutta ei pelkästään tästä syytä tuotantovälineiden valtiolliseen omistukseen perustuva sosialismi menetti kaiken uskottavuutensa yhteiskunnallisena järjestelmänä. Konsensuksen ja kansallisen yksimielisyyden retoriikka ei ole kuitenkaan kadonnut mihinkään Suomen poliittisesta kulttuurista. Se näkyy ajatuksessa, että kansakunnan voimat tulee yhdistää palvelemaan yhtenäiseksi taloudelliseksi toimijaksi ymmärretyn Oy Suomi Ab:n, toisin sanoen Nokia-vetoisen vientiteollisuuden menestystä maailmanlaajuisessa markkinataloudessa. Se näkyy leveissä hallituskoalitioissa, joissa periaatteessa lähes jokainen puolue voi esiintyä jokaisen toisen puolueen mahdollisena hallituskumppanina. Kansallisen yhtenäisyyden vaatimuksen ohella myös moraalisia kannanottoja varova realistinen perinne elää edelleen ulkopoliitikassa. Suomen ulkopoliittikka panostaa kansainväliseen yhteistyöhön YK:ssa ja EU:ssa, mutta reaalipoliittisen perinteen mukaisesti varoo käyttämästä kansainväliselle oikeudelle ominaista eettistä terminologiaa. Tämä näkyi esimerkiksi suomalaisissa kannanotoissa Irakin sotaan. Kun Ruotsin hallitus totesi sodan

olevan laiton, presidentti Halonen tyytyi toteamaan, että tilanne on valitettava.

Entä historioitsijat? Onko heidän käsityksensä tehtävistään muuttunut maailman muuttuessa? Kansalliset kysymyksenasettelut eivät ole kadonneet mihinkään suomalaisesta historiantutkimuksesta, vaan jotkut väittävät niiden edelleen olevan jopa häiritsevän hallitsevassa asemassa. Kansallisen projektin sävyt ovat toki muuttuneet, kun puolustautuminen sosialismia ja Neuvostoliittoa vastaan ovat vaihtuneet mallioppilasmaiseen osallistumiseen Euroopan integraatioon ja kilpailuun globaalissa markkinataloudessa. Kansallista terapiaa, Suomen eurooppalaisuuden todistelua ja kulttuurisen tietoisuuden rakentamista kansallisen innovaatiojärjestelmän tueksi on väitetty historiantutkimuksen uusiksi kansallisiksi tehtäviksi.

Toisaalta suomalainen historiantutkimus on kiistämättä monipuolistunut ja moniarvoistunut. On syntynyt uusia historiantutkimuksen suuntauksia. Esimerkiksi perheen ja arkielämän historia, naishistoria, psykohistoria ja ympäristöhistoria ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että kansallisvaltion näkökulma ei ainakaan yksinomaan jäsenenä läheskään kaikkien historian toimijoiden kokemusmaailmaa. Vaikka kansallisvaltiot eivät ole häviämässä, on ollut tarpeen huomata, että ihmiset määrittelevät identiteettinsä monen muunkin asian kuin kansallisuuden tai valtiokansalaisuuden kautta. Ihmiset voivat sitoutua paitsi kansaan myös kotiseutuun, ammattiin, poliittiseen liikkeeseen, uskontoon, etniseen taustaansa tai vaikka sukupuoleensa. Kuten muutama vuosi sitten Nobelin palkinnon saanut intialais-

syntyinen taloustieteilijä-filosofi Amartya Sen on huomauttanut, ihmisillä on moninkertainen identiteetti.

Tärkeää on ollut myös tutkia kriittisesti kansallisvaltiopohjaisen poliittisen ajattelun taustaoletuksia. Ihmiset eivät luonnonvoimaisesti järjestäydy toimimaan yhtenäisissä suvereeneissa kansallisvaltioissa. Tällaisia yksikköjä ei ole koskaan ollut puhtaassa muodossa, kansat eivät ole sen enempää yksimielisiä kuin toisistaan riippumattomia. Kansallisuusate on aikaan ja paikkaan sidottu ideologia, jossa moraalinen yksimielisyys ja suverenisuus ovat korkeintaan teoreettisia oletuksia ja aatteellisia tavoitteita. Varsinkin globalisaation nykyisessä vaiheessa on tärkeää huomata kansallisvaltion ja siihen perustuvan poliittisen ajattelun riittämättömyys keskeisten inhimillisten ja yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseen.

Historiallisen Aikakauskirjan juhlanumeron lukuisissa artikkeleissa, puheenvuoroissa ja haastatteluissa syvennetään edellä käsiteltyjä teemoja. Tutustumalla kirjoittajiemme pohdintoihin suomalaisen historiantutkimuksen tilasta ja tulevaisuudesta on mahdollista myös arvioida, ovatko historioitsijamme vastanneet riittävästi ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin haasteisiin. Sillä vaikka historiantutkimuksen kansallinen tehtävä on monella tavalla suhteellistunut, historialla on edelleen poliittinen tehtävä. Tärkeintä ei ole osallistua kansallisen kilpailukyvyyn edistämiprojektiin vaan tarjota eri tavoin identiteettinsä määritteleville ihmisille luotettavaa tietoa ja ajatuksellisia rakennuspuita muuttuvassa maailmassa orientoitumiseen.

Juba Sihvola